

NAISSAAR (NARGEN, NARGÖ)

Saare pindala on 18 km², pikkus põhjast lõunasse 9 km, laius 5 km. Suuruselt on Naissaar Eesti kuues saar. Praegu on saare peaaegu asustamata, kuid oma hiilgeaegadel on seal olnud külad täis rahvast, kool ja tihe seltsielu.

Naissaar on ääretult kireva ajalooga ja asjaolu tõttu, et saar paikneb strateegiliselt tähtsas kohas Soome lahe, on ta pidanud sõjaliste huvide pärast mitmel korral jätma hüvasti oma tsiviilelanikkonnaga. Saarel on aegade jooksul valitsenud Taani, Saksamaa, Tallinna linn, Rootsi, Venemaa, Eesti Vabariik, Nõukogude Liit ning alates 1991. aastast jälle Eesti Vabariik.

Naissaarelt põgenemine
Erik Schmidt maal

1940 nõudis Nõukogude Liit Naissaarel, Pakri saartel ja Osmussaarel sõjaväebaase ja saarlastel kästi lahkuda 9 päeva jooksul. Peale Saksa vägede saabumist tulid allesjäänud elanikud saarele tagasi. Kui Punaarmee taas Eestile lähenes, hakkasid naissaarlased planeerima uut lahkumist. Seekord oma kalapaatides üle mere Rootsi. 1943. aasta oktoobrist 1944. aasta veebruarini lahkusid kõik saarelt. Naissaarest sai ligi 50 aastaks suletud sõjaväebaas, kuhu tsiviilisikuid ei lubatud. Naissaarel püsis Nõukogude sõjavägi 1994 juunini. Sõdurid võtsid kõik, mis kõlbulik. 1970-ndate keskel põletati maha allesjäänud majad ja hooned - tuli ja suits paistis Tallinnasse ära.

Naissaare sadam rajati koos Peeter Suure merekindluse ehitusega, millega muudeti Naissaare varasem väike Mustakivi sadamakoht korralikuks sadamaks. Uuendatud sadam sai kivist laotud kaid, raudteed, sihttuled ja muu sadama jaoks olulise. Saarele hakati uue sadama kaudu vedama sõjatehnikat, ehitusmaterjali ja ka inimesi. Sadamat täiendati ka pärast viimast sõda, mil saar taas militariseeriti ning tavainimestele suleti. Praegu tuntakse sadamat Suursadama ehk Keskadama nime all ja ta on Naissaare mereväravaks.

Soldatite ja kindluseehitajate nõukogude vabariik Naissaarel

1917. aasta 17. detsembril kuulutas bolševismimeelne militaarsaare garnison Naissaarel välja iseseisva vabariigi. Ametisse valitud rahvakomissaride nõukogu koosnes õige mitmest erivolitusega ametiisikust. Poliitilise organiseerimistö tuhinas mindi isegi nii kaugele, et kavas oli trükkida ka oma rahatähed. Selle kohta, milliste kupüüridega sooviti välja tulla, andmed puuduvad.

Selle nn nõukogude vabariigi rahvakomissaride nõukogu sai tegutseda kuni 26. veebruarini 1918. Pärast sakslaste saabumist Eesti territooriumile tuli bolševikel kiiresti saarelt lahkuda. Soldatitest jäid aga maha hävitatud suurtükipatareide varemed. Bolševike ninamehel Petritšenko õnnestus pageda Helsingi kaudu Kronlinna. Petritšenko maine teekond lõppes Vladimiri vanglas, kus ta hukati.

Naissaare majakad. 1470 tähistasid Naissaare ja Paljassaare vahelist iidset laevateed Tallinna rae paigaldatud ujuv tulepaak. 1788 alates kõrgusid Naissaare põhja- ja lõunatipus puitmeremärgid, mis ehitati šoti päritolu Vene admiral Samuel Greigh'i näpunäidete järgi. (*Greigh'i põrm puhkab Tallinna toomkirikus.*) 1805 rajati saare põhja-tipus paiknevale Virbi otsale madal kivitorn. 1849 asendati see 38m kivituletorniga. Torni köeti söega, hiljem päevalilleõliga. Saarlased kutsusid torni nimetusega „majakin“. Enne Esimest maailmasõda kandsid Virbi tuletorni eest hoolt saare Põhjaküla (*Norrby*) elanikud. Uhke tuletorni lasti taganeva Punaarmee poolt õhku 1941, alles 1960 ehitati asemele 45m kõrgune raudbetoonist torn. 1954 püstitati Naissaare loodetippu Hülkari otsa 15m tulepaak.

Purustatud
patarei 10b
1919

Peeter Suure merekindlus ehk Tallinn–Porkkala kindlustatud kaitsepositsioonist pidi saama Peterburi linna kaitseliin. Porkkala ja Tallinna rannikule rajati võimsate rannikusuurtükkide patareid ja Tallinnasse pidi tulema suur laevastiku tugipunkt. Paikkond valiti just seetõttu, et siin asus Soome lahe kõige kitsam koht. Mäkiluoto ja Naissaare vahemaa on kõigest 36 km, ranniku-suurtükkide laskekaugus ulatus tollal kuni 25 kilomeetrini.

Sõjalisi ehitustöid alustati saarel 1913.a. Kohalike elanike maavaldused müüdi kroonule ja tsiviilelanikud pidid oma kodusaairelt lahkuma. Tollal oli saarel ühtekokku 34 talukohta. Kindlustuste rajamiseks läks tarvis 430 tiinu (enam kui 400 hektarit) maad. Talude ostmiseks oli raha 638 775 kuldrubla. Sel kombel soovis Vene tsaar kompenseerida Naissaare vabatalupoegadele nende loovutatud talumaad, hooned, eelkõige aga inimeste senised elatusvahendid, kala- ja hülgepüügi.

Ehitustöölisel ja nende pered saabusid Naissaarele Pihkva ja Vitebski kubermangust. Võõrtööliste elujärg oli väga algeline, inimeste toit kehv. Kõik naised-lapsed käsutati kurnavat ehitustööd tegema. Kivide tükeldamine ja kruusa valmistamine oli käsitöö, mille pidi ära tegema just naisvägi. Planeeritud oli valmis ehitada üheksa kahuripatareid, komandokeskuse punker, keskladu, ohvitseride kasiino ja vajalik raudteevõrgustik koos ladude kompleksiga. 1917. aasta sügiseks oligi kõik peaaegu valmis. Saare keskossa kavandatud patarei kaevati valmis põhisüvendid ja paigaldati ka osaliselt maakividest tehtud vundament.

Lõunarada - kestvus 3.5 tundi

1. Noodamajarand

Noodamajarannas on ilusad liivaluited. Rannale nime andnud võrgu-kuurid on hävinud. Kalapüük on läbi aegade olnud üks saare olulise-
matest elatusallikatest. Kalu müüdi Tallinna Kalaturul. Nelja pere peale
olid loodud noodaseltsid. Esimesed mootorpaadid osteti veidi enne
Esimest maailmasõda.

2. Hülkari (Hülgekari)

Hülkari oli parim paik hüljeste küttimiseks. Hülgeküttimine oli saarlaste
elu lahutamatu osa ja hülgepüssita meest ei peetud üldsegi meheks.
Krimmi sõja ajal 1854-55 asus siin prantsuse-inglise blokaadieskaadri
ankruplats ja hospitalitelgid. Haigustesse, peamiselt skorbuuti surnud
prantsuse meremeestele rajati rannavalli taha väike kalmistu, kuna
katoliku usutavade kohaselt neid ei saanud matta koos protestantlaste-
st inglastega saare luteri kalmistule (vt. nr.7)

1954 püstitati Hülkari otsa 15-meetrine tulepaak. Siit kagus asetseva
Kaguranna (endise Leontjevi) madala lõunaservale on ankurdatud
tulepoi.

3. Eesti patarei nr. 4

Vene keiser Nikolai II andis 1912 korralduse Porkkala ja Tallinna
rannikule rajada võimsate rannikusuurtükkide patareid ja ühtlasi
ehitada Tallinnasse suur laevastiku tugipunkt. Ehitustöölised ja nende
pered saabusid Naissaarele Pihkva ja Vitebski kubermangust. Kivide
tükeldamine ja kruusa valmistamine oli käsitöö, mida pidid ära tegema
naised ja lapsed. Patarei rajati 1911 esialgselt ajutisena, kuid ehitati
ümber alaliseks. Patarei õhiti 1918, taastati Eesti Vabariigi ajal. Siin oli
neli 152mm Canet' õhutõrjekahurit. Õhiti taas 1941. Praeguseks on
positsioon kattunud võsa ja metsaga.

4. Männiku küla

Männiku küla rajati 1950. aastatel tüüpilise Nõukogude armee kasarmu-
linnakuna kunagise Lutriküla asukohale. Endise küla nimi tulenes
Lutheri perenimest, kuna seal elas palju tollenimelise suguvõsa peresid.
Uude linnakusse ehitati elektrijaam koos kasarmute ja ohvitseride
pereelamutega, samuti lihtsakoelise arhitektuuriga klubi ja saun. Endise
sõjaväelase pereelamusse on ajaloo huviliste jaoks üles pandud näitus
saare okupatsioonijaloo kohta. Maja ees on militaarseid eksponaate
mõlemast maailmasõjast. Männiku külas on raudteejaam ja üks saare
suurimast rändrahnudest – Männikukivi (ümbermõõt 25,4 m ja
kõrgus 3,1 m). Rähnipesa kõrtsi peab Naissaare Petka ehk Peedo Lehtla.

5. Lõunaküla (Storby)

Lõunaküla oli suurim rootsi-estli segaelanikkonnaga küla. Elanike arv
200–400 inimese vahel. Külast on säilinud üksikud majaasemed.
Elamud ja kõrvalhooned vastasid rannarootslaste tavadele: hooned olid
ehitatud puidust ja paiknesid kompaktselt, orienteeritus külatänavale.
Lõunakülas asus enamik olulisematest asutustest: kirik ja surnuaed,
vallavalitsus ja koolimaja. Lõunaküla tähtsaim rajatis – Külasadam –
paiknes Vallikari ja Kiinikari vahelises lahesopis. Sadama kaudu peeti
ühendust Tallinna, Soome ja Rootsiga. Sadama vahetus läheduses olid
paatide ehitusplatsid. Lõunaküla oli jõukas: majad vooderdati
laudadega, seinad kaeti tapeediga. Sõõgivalmistamiseks toodi
köökidesse raudpliidid. Majadele hakati ehitama ka ilusaid väikeste
klaasidega verandasid. Lõunakülas on sündinud kunstnik Erik Schmidt,
kes oli 17.aastasena Naissaare rootsikeelse kooliõpetaja 1942-43. Eriku
onu oli kuulus optik Bernhard Schmidt.

6. Tähtkants Vallimäel

Peeter Suure poolt planeeritud vanale rootslaste muldkantsile ehitatud
taevatähte (sks k. *Sternschanze*) meenutav muldkants vallikraavidega.
Kindlustuse juurde kuulus ka sadamasild, Kantsisild. Naissaare kants on
tugevalt võssa kasvanud.

7. Kalmistu (Kapelle)

Naissaare rahupaik ranna lähedal vaatega Läänemerele. 1944–1991
rüüstasid kalmistut Nõukogude sõdurid, kes kaebasid varandust otsides
enamiku haudu üles. Raudristid visati hunnikusse, nimeplaadid
inimeste nimedega varastati lantide tegemiseks.
Kalmistul asub Krimmi sõja ajal (1854–55) hukkunud inglise sõjameeste
mälestusmärk, mis renoveeriti 2000.a.

8. Roots-Mihkli koguduse abikirik

1853 nurgakivi saanud Püha Maarja kabel põletati maha Esimese maail-
masõja ajal. Praegune kirik pühitseti pidulikult sisse 1938. aastal.
Nõukogude sõjaväe lahkudes selgus, et kõik elumajad ja külad olid
hävitatud, alles oli vaid puukirik ning saare idakaldal asuv sõjaväelaste
kasiino. Kirikutorni oli kasutatud vaatluspostina, kuid üldjoontes
kujutas hoone endast vaid katuse ja akendeta puitkarkassi. Kiriku
restaureerimist alustati 1998.

9. Sepa talu Lõunakülas

Siin sündis 1879 maailmakuulus optik ja teleskoobiehitaja akadeemik
Bernhard Schmidt, kes täiustas teleskoopide optikat ja leiutas
teleskoobi fotokaamera ("*Schmidtspiegel*"). Schmidt lihvis läätsi ainult
vasaku käega, sest oli õnnetuses kaotanud parema labakäe. Praegu on
siin dirigent Tõnu Kaljustele kuuluv Omari küüni kontserdimaja.

10. Laanekuusiku

Tüüpiline kaitsealune laanekuusik. Metsa all leiduvad erinevad
sõjaväega seotud ehitised - tuletõrjedepoo, miinide koostamise tööko-
jad, laohooned.

11. Miinilaod ja miinide koostetehas

Nõukogude sõjalaevastik alustas ehitustegevusega Naissaarel 1952.
Naissaare miiniladu kandis salastatud koodnumbrit 2748. Meremiinide
transport toimus raudtee kaudu, mis rajati juba 1912. Miinid ladustati
koos juurde kuuluvate ankrutega lahtistele laadimisplatvormidele, kust
need koostetehasesse aktiveerimiseks veeti.
Meremiinid koos ankrutega saabusid Naissaarele Venemaa sõjatehas-
test. Iga meremiin sisaldas 250 kg trotüüli, nii võis Tallinna-lähedasel
salajasel saarel paikneda umbes 1,5 miljonit kilogrammi. Miiniladude
ala piirab kahekordne okastraattara, kus vahel hoiti eriväljaõppega
valvekoeri. Miinilao julgeoleku eest vastutasid Nõukogude sõjalaevast-
iku eriüksused, nii et tavaline ajateenija sinna ei pääsenud.

10. Suvilate asemed Sinksaarel

19.saj. lõpul alustati litemännikus puhkepiirkonna arendamist, jagati
välja 19 suvilakrunti ja ehitati esimesed villad. Rajati väike sadam. Meres
on näha Kaevandkividena tuntud rändrahnud. Saare õrn pinnas on
liivane ja seda katavad enamasti samblikud ja samblad, mis võivad üsna
kergesti süttida ja hävida. Kõnekas on fakt, et kuigi Esimese maail-
masõja päevil saare idaossa rajatud suvilad hävisid, pole seal siiani
toonane rikkalik samblikukiht veel taastunud.

